
۱۴
زنان اسوه
حمیده
مادر گرامی امام کاظم
محمد اصغرنژاد

بسم الله الرحمن الرحیم

حمیده علیها السلام: مادر امام کاظم علیه السلام

نویسنده:

محمد اصغرنژاد

ناشر چاپی:

مشعر

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

حمیده علیها السلام: مادر امام کاظم علیه السلام

مشخصات کتاب

سرشناسه : اصغرنژاد، محمد، ۱۳۴۲ -

عنوان و نام پدیدآور : حمیده علیها السلام: مادر امام کاظم علیه السلام/ محمد اصغرنژاد.

مشخصات نشر : تهران: مشعر، ۱۳۸۹.

مشخصات ظاهری : ۶۵ ص.

شابک : ۶۰۰۰ ریال۹۷۸-۹۶۴-۵۴۰-۲۴۲-۴ :

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

یادداشت : کتابنامه: ص. [۵۹] - ۶۵؛ همچنین به‌صورت زیرنویس.

موضوع : حمیده مصفاه، قرن۲ق.

موضوع : زنان مقدس مسلمان

رده بندی کنگره : BP۵۲/۲/ح۸الف۶ ۱۳۸۹

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۹۷۹

شماره کتابشناسی ملی : ۲۰۵۹۵۹۳

ص: ۱

اشاره

ص: ۲

ص: ۳

ص: ۴

ص: ۵

ص: ۶

دیباچه

ص: ۷

سعادت واقعی انسان و شرط پویایی جوامع بشری در سایه شناخت و کارآمد کردن سیره اولیای الهی است. پر آشکار است که سیره اولیـای الهی به ویژه اهـل بیت خانـدان وحی: به عنوان متقن‌ترین آموزه‌هـای تربیتی و اساسـی‌ترین مؤلفه در فرهنـگ اسـلامی است. شناخت واقعیت‌های زندگی آنان و بهره‌گیری از روش و منش و رفتار و گفتارشان می‌تواند زمینه‌های تعالی و سـعادت واقعی انسان را فراهم سـازد، از این‌رو پژوهش در آثـار اولیـای الهی به ویژه جست‌وجو در احوال خانـدان پـاک نبوت که در دامـان پر مهر آنـان کامل‌ترین انسان‌ها پرورش یافته‌اند به منظور الگوگیری از آنان ضرورت انکارناپذیر مراکز پژوهشی است.

گروه تاریخ و سیره مرکز تحقیقات حج در راستای ایفای رسالت خود برای ترویج فرهنگ اصیل اهل‌بیت: دست به انتشار شرح حال عـده‌ای از مردان و زنان انسان‌ساز زده است که از جمله آنان شـرح حال بانوی گرامی اسـلام، حضـرت حمیـده، همسـر گرامی امام صادق و مادر امام کاظم ۸ است.

در پایان مرکز تحقیقات لازم می‌داند که از تلاش‌های پژوهشگران محترم و همه کسانی که در به ثمر رسیدن این آثار تلاش کردند سپاسگزاری نماید.

انه ولی التوفیق

گروه تاریخ و سیره

مرکز تحقیقات حج

ص: ۸

مقدمه

بی‌تردید مادران پیشوایان معصوم از برترین انسان‌های کامل محسوب می‌شوند، چرا که از دامان پرمهرشان کامل‌ترین افراد بشر پا به عرصه وجود نهاده‌اند. آری، آنان واسطه‌های فیض و رحمت الهی‌اند.

باید گفت تحمل و باروری تن‌های پاك و مقدس اهل بیت: تنها در ارحامی که صاحبان آنان از نظر کمالات انسانی با آن والاتباران سنخیت و تناسب داشته‌اند، امکان‌پذیر است و این نشانه‌ای بر فضل مادران اهل بیت: بر دیگر مادران اولیای خدا است. تعاریف و توصیفات عام و خاصی نیز که در زیارت‌نامه‌های برخی از این مادران فرزانه شده، نشانه دیگری است که عظمت فوق‌العاده آنان را به تصویر می‌کشد.

سوگمندانه باید گفت علی‌رغم جلالت قدر این بانوی بزرگ؛ در منابع و مآخذ روایی و تاریخی، زوایای زندگانی ایشان به درستی مشخص نشده است و اطلاعاتی که درباره ایشان- و بسیاری دیگر از مادران اهل بیت: به جز حضرت فاطمه زهرا- در دسترس می‌باشد، بسیار اندك است. آنچه می‌دانیم، اطلاعاتی است پراکنده و کوتاه پیرامون چگونگی ازدواج این بانو با امام صادق (ع) و روایاتی در فضیلت و قداست و شکوه ایشان و برخی از مسئولیت‌های آن بانو و همچنین کیفیت ولادت امام کاظم (ع) و اینکه حضرت حمیده چند فرزند داشته و از چه نژاد و تباری بوده است. پاره‌ای دیگر از ویژگی‌های ذکر شده در این کتاب نیز با استفاده از زیارت‌نامه‌های دیگر مادران ائمه هدی: گردآوری شده است که به مشتاقان اهل بیت عصمت و طهارت: تقدیم می‌گردد.

امید است این اثر مورد توجّه خداوند سبحان و امامان معصوم: قرار گیرد و در پرتو آن، دوستان این خاندان مشمول عنایات عام و خاص الهی شوند.

ص: ۹

مشخصات فردی

الف) نام‌های شریف

تاریخ‌نگاران و پژوهشگران درباره نام و لقب‌های این بانوی بزرگ و اینکه ایشان از چه نژاد و تباری است، اختلاف دارند، امّا به یقین یکی از نام‌های شریف ایشان «حَمیده» یا «حُمَیدَه» است.

اسامی و القاب دیگری که برای بانو حمیده در روایات و غیر آن آمده است، از این قرار می‌باشد:

مصفاة (پاک و خالص و پیراسته): در روایتی از امام صادق (ع) آمده است:

حَمِیدَةُ مُصَفّاةٌ مِنَ الأدناسِ کَسَبیکَةِ الذَّهَب. (۱)

حمیده بسان شمش طلا از آلودگی‌ها پاک و پیراسته است.

از امام باقر (ع) نیز روایت شده است: «حَمِیدَةُ ... مُصَفّاةٌ مِنَ الأرجاسِ (۲) کَسَبِیکَةِ الذَّهَب». (۳) سیّدة الإماء (سرور کنیزان): این لقب به عظمت فوق‌العاده این بانو اشاره دارد. در روایتی از امام باقر (ع) آمده است: «حَمِیدَةُ سَیِّدَةُ الإماء». (۴) گفتنی است این لقب برای نرگس (نرجس) خاتون، مادر گرامی حضرت حجت (عج) نیز عنوان شده است. در روایت ابوبصیر آمده است: (به امام صادق) عرض کردم: «ای فرزند رسول خدا! قائم شما اهل بیت کیست؟» امام فرمود: «پنجمین فرد از نسل فرزندم موسی. او فرزند سیّدة الاماء می‌باشد ...». (۵) مُهَذَّبة (پیراسته از آلودگی‌های باطنی، خالص و پاک و دارای اخلاق و اوصاف نیک): در گزارشی آمده است که وقتی امام باقر (ع) این بانو را به فرزند گرامی خود مرحمت نمود، فرمود:

یا أبا عَبدِالله، حَمِیدَةُ سَیِّدَةُ الإماء مُهَذَّبَةٌ مُصَفّاةٌ مِنَ الأرجاسِ کَسَبِیکَةِ الذَّهَبِ .... (۶)

۱- کافی، محمد بن یعقوب کلینی، ج ۱، ص ۴۷۷؛ مناقب آل ابی‌طالب، ابن شهر آشوب، ج ۱، ص ۲۲۸.

۲- جمع رجس به معنای پلیدی و آلودگی.

۳- دلائل الامامه، طبری، ص ۳۰۸.

۴- همان.

۵- کمال الدین و تمام النعمة، محمد بن علی بن بابویه شیخ صدوق، ص ۳۴۵. با توجه به اینکه برای آن دو بانوی فرزانه لقب واحدی عنوان شده است، می‌توان گفت که مادران ائمه رتبه و مقامی واحد دارند یا حداقل چنین احتمالی وجود دارد.

۶- اثبات الوصیه، صص ۱۸۹ و ۱۹۰، به نقل از حمیدة مصفاة، ص ۱۶.

ص: ۱۰

ای ابوعبدالله! حمیده سرور کنیزان، پیراسته از آلودگی‌ها [و] پاک و خالص از پلیدی‌هاست؛ بسان شمش طلا.

لؤلؤة (مروارید): این نام شریف، لقب دیگر حمیده خاتون است. (۱) شگفت آنکه ابن شهر آشوب این نام را کنیه ایشان دانسته، گفته است: «حَمِیدَةُ المُصَفّاةُ ... تُکَنّی لُؤلُؤة». (۲) نباتة (۳): این نام ظاهراً به معنای ثمره و میوه است.

امّ محمد (۴): این نام شریف، کنیه آن بانوست.

بر پایه آنچه مطرح شد، اسامی این بانوی بزرگ عبارت است از:

۱. حمیدة؛ ۲. مصفاة؛ ۳. سیدة الاماء؛ ۴. مهذبة؛ ۵. لؤلؤة؛ ۶. نباتة؛ ۷. امّ محمد.

می‌توان عناوین زیر را نیز که گویای تبار و زادگاه ایشان است، به نام‌های پیشین افزود:

۷. حمیده مغربیه (۵)؛ ۸. حمیده بربریه؛ ۹. حمیده اندلسیه. (۶)

ب) خانواده و نژاد

نژاد و تبار بانو حمیده، بربری یا اندلسی (اسپانیایی) یا رومی است. برخی نیز مانند علی بن میثم که آن بانو

۱- تنقیح المقال، ج ۳، ص ۷۶، به نقل از حمیدة مصفاة، ص ۱۶.

۲- مناقب آل ابی‌طالب، ج ۳، ص ۴۳۷.

۳- عمدة الطالب، ابن عنبه، ص ۱۹۶.

۴- محدثات شیعه، ص ۱۵۲.

۵- عمدة الطالب، ص ۱۹۶.

۶- تاریخ‌نگاران و محققان در اینکه این شخصیت سترگ، رومی بوده است یا از اهالی مغرب و جزو قبایل بربر یا آنکه اندلسی اسپانیایی بوده است اختلاف دارند. برخی هم موطن و نژاد خاصی برای ایشان ذکر نکرده، به ذکر عجم بودن ایشان بسنده نموده‌اند. حسین بن حمدان خصیبی، بربری بودن آن حضرت را ترجیح داده، می‌گوید: «و امّه ای موسی بن جعفر ع حمیدة البربریة و یقال الاندلسیة و البربریة اصح.» الهدایة الکبری، خصیبی، ص ۲۶۳. در بسیاری از مآخذ دیگر نیز از این والاگهر به عنوان حمیده بربریه یاد شده است.

ص: ۱۱

را جزو اشراف عجم دانسته است، تنها به عجم بودن ایشان اشاره کرده‌اند. (۱) یافته‌های ما درباره پدر و خانواده حمیده خاتون بسیار اندک است. در منابع تاریخی نام پدر ایشان صاعد بربری و نام برادرش صالح بربری ذکر شده است. آنچه محققان و نویسندگان شرح حال‌ها در این زمینه گفته‌اند، به شرح زیر است:

- أمُّهُ (أی الکاظِم (ع)) حَمیدَةُ بِنتُ صاعِدٍ الْبَربَری؛ (۲)

- أمُّهُ حَمیدَةُ المُصَفّاةُ ابنَةُ صاعِدٍ البَربَری وَ یُقالُ انَّها انْدُلُسیّةٌ؛ (۳)

- وَ امُّهُ حَمیدَةُ البَربَریّةُ وَ یُقالُ الانْدُلُسیّةُ وَ البَربَریَّةُ اصَحّ؛ (۴)

- وَ امُّهُ جاریَةٌ امّ وَلَد اسمُها حَمیدَةُ الانْدُلُسیّة وَ یُقالُ بَربَریّةٌ وَ ذُکِرَ انَّها رُومِیَّةٌ وَ الأرجَحُ انّها انْدُلُسیّة؛ (۵)

- امُّهُ حَمِیدَة بِنتُ صاعِدٍ الانْدُلُسیَّة وَ قیلَ البَربَریَّة؛ (۶)

- اسمُ امِّهِ حَمیدَةُ الانْدُلُسیّةَ؛ (۷)

- وَ امُّهُ حَمیدَةُ البَربَریّة اختُ صالِحٍ البَربَری. (۸)

۱- عیون اخبار الرضا ع، محمد بن علی بن بابویه شیخ صدوق، ج ۲، ص ۲۴؛ الانوار البهیه، شیخ صدوق، ص ۱۷۹.

۲- دلائل الامامه، ص ۳۰۷.

۳- مناقب آل ابی طالب، ج ۳، ص ۴۳۷.

۴- الهدایهٔ الکبری، ص ۲۶۳. بیشتر دانشمندان و نویسندگان- تا جایی که نگارنده می‌داند- بربری بودن آن حضرت را ترجیح داده‌اند.

۵- سیرهٔ رسول الله و اهل بیته، ج ۲، ص ۳۲۷، به نقل از حمیدهٔ مصفاهٔ، ص ۱۸.

۶- اصحاب الامام الصادق، شبستری، ج ۳، ص ۳۱۷.

۷- کشف الغمه، ج ۳، ص ۸.

۸- تاج الموالید، طبرسی، ص ۴۶.

ص: ۱۲

فضایل و ویژگی‌ها

همسری امام صادق (ع)

از مهم‌ترین فضایل حمیده خاتون، افتخار همسری امام صادق (ع) است؛ زیرا همسری ائمه اطهار افتخاری است که تنها نصیب گروهی انگشت‌شمار گردیده است. این امر نمایانگر عظمت روحی و شخصیت سترگ این بانوی گرامی است (۱) و ظاهراً از این افتخار بی‌بدیل در روایات به عنوان کرامت الهی یاد شده است. در روایتی که بیانگر به ازدواج درآوردن (۲) جناب حمیده به حضرت صادق به دست امام باقر (علیهما السلام) می‌باشد، آمده است:

حَمِيدَةُ سَيِّدَةُ الإماء، مُصَفّاةٌ مِنَ الأرجاسِ كَسَبيكَةِ الذَّهَبِ ما زالَتِ الأملاكُ تَحرِسُها حتّى ادِّيَتْ إلى كِرامَةِ الله. (۳)

حمیده، سرور کنیزان و مانند شمش طلا از آلودگی‌ها پیراسته است. همواره فرشتگان از او حراست می‌کردند تا آن که به کرامت الهی نایل گردید.

شایسته است به برخی گزارش‌ها پیرامون چگونگی راه‌یابی حضرت حمیده به بیت عصمت و طهارت بپردازیم.

در یکی از روزها فردی به نام ابن عکاشه بن محصن اسدی (۴) در محضر امام باقر (ع) نشسته بود. به ایشان عرض کرد: «چرا برای اباعبدالله همسر نمی‌گیرید؟ ایشان به سن ازدواج رسیده‌اند». در برابر امام کیسه‌ای سربسته و مهر زده قرار داشت. آن حضرت فرمود: «به زودی برده‌فروشی از اهل بربر آمده، در منزل «میمون» (۵) فرود می‌آید. از او در مقابل این کیسه پول، کنیزی (۶) خریداری می‌کنیم».

۱- برخی ازدواج‌های ائمه اطهار: از روی مصالح سیاسی و تقیه انجام گرفته است؛ مانند ازدواج امام جواد ع با ام الفضل. این‌گونه همسران ائمه قابل مدح و تعریف نبوده‌اند.

۲- البته به صورت هدیه نه عقد دائم یا موقت. چنین ازدواجی در عصر حاضر وجود ندارد؛ چرا که موضوع برده، منتفی شده است.

۳- دلائل الامامه، ص ۳۰۸. احتمال دارد مقصود از کرامت الهی، شایستگی راه یافتن حمیده خاتون به بیت آل الله باشد که یکی از مصادیق آن، ازدواج با امام صادق ع است.

۴- در برخی از مآخذ، نام فرد مزبور، عکاشه بن محصن اسدی ذکر شده است. ر. ك: مناقب آل ابی‌طالب، ج ۱، ص ۲۲۸.

۵- ظاهراً نام یکی از افراد بوده است.

۶- درباره نگاه اسلام به برده داری بعداً توضیح کوتاهی داده خواهد شد. نکته‌ای که باید در اینجا بدان توجّه کنیم، این است که شرافت واقعی انسان‌ها به اعتقادات صحیح، ایمان و صفات پسندیده و اعمال نیک آنهاست، نه رنگ رخسار و برده یا آزاد بودن و مانند آن.

ص: ۱۳

مدتی از این گفت‌وگو گذشت. ابن عکاشه می‌گوید: روزی خدمت امام باقر (ع) شرفیاب شدیم. فرمود: آیا نمی‌خواهید درباره آن برده‌فروش که پیرامون او برایتان سخن گفتم، گزارش دهم؟ او آمده است. بروید و با این کیسه پول جاریه‌ای بخرید.

ما نزد برده‌فروش رفتیم. او گفت: هر چه داشته‌ام، فروخته‌ام جز دو جاریه که ناخوش می‌باشند که البته یکی از دیگری بهتر است.

گفتیم: آنها را بیاور تا ببینیم.

هنگامی که آورد، گفتیم: این فرد بهتر را به چه قیمتی می‌فروشی؟

گفت: به هفتاد دینار.

گفتیم: نیکی کن.

گفت: کمتر از هفتاد دینار قبول نمی‌کنم.

گفتیم: او را در مقابل این کیسه پول- هر چه باشد- می‌خریم در حالی‌که نمی‌دانیم چقدر پول در آن است.

در کنار برده‌فروش، فردی بود که سر و ریش سپید داشت. او گفت: کیسه را گشوده، بشمارید.

برده‌فروش گفت: کیسه را نگشایید؛ چرا که اگر در آن یک حبه کمتر از هفتاد دینار باشد، نمی‌پذیرم.

پیرمرد گفت: نزدیک آیید.

نزدیک رفتیم و مهر را گشوده، دینارها را شمردیم؛ هفتاد دینار بود، نه کمتر و نه بیشتر. جاریه را گرفته، نزد امام باقر (ع) آوردیم. حضرت صادق (ع) کنار امام ایستاده بود. ماجرا را برای ایشان بازگو کردیم. امام (ع) پس از حمد و ثنای خدا، از جاریه پرسید: نام تو چیست؟

گفت: حمیده.

ص: ۱۴

امام (ع) فرمود: «

حَمِیدَهٌ فِی الدُّنیا مَحمُودَهٌ فِی الآخِرَهْ

»؛ «در دنیا پسندیده و در آخرت، ستایش شده‌ای».

به من اطلاع بده که دختری یا ...؟

گفت: دختر.

امـام (ع) فرمـود: چگـونه چنیـن چیزی امکـان دارد در حـالی کـه چیزی در دسـت برده فروشـان قرار نمی‌گیرد جز اینکـه فاسـدش می‌سازند؟

دختر گفت: گاه نزد من می‌آمد و ... امّا خداوند بر او انسانی را که موها و ریش‌هایش سپید بود، چیره می‌ساخت و او را می‌زد تا از کنار من دور می‌شد. برده‌فروش به طور مکرر چنین اقدامی می‌کرد و آن پیرمرد نیز به طور مکرر چنین عکس‌العملی نشان می‌داد.

امام باقر (ع) پس از شنیدن ماجرای آن دختر، به حضرت صادق (ع) فرمود: او را برای خود برگزین. (۱)

رفع یک شبهه

اینکه در گزارش فوق و نظایر آن دیـده می‌شود که ائمه اطهـار (علیهم السـلام) به خریـدن برده اقـدام می‌کرده‌انـد، به معنـای تـأیید برده‌داری و صحه گذاشتن بر آن نیست. اسلام به شدت با برده‌داری و خرید و فروش انسان مخالفت کرده است. امّا باید دانست که برده‌داری از مدّت‌ها پیش از ظهور اسـلام وجود داشـته است و جوامع بشری به آن خو گرفته بودند. با ظهور اسلام تحوّل بزرگی در تاریخ برده‌داری به وجود آمد. این آیین که پرچم‌دار واقعی آزادی انسان بوده است، برای مبارزه با برده‌داری و ریشه‌کن کردن این معضل جهانی، احکام ویژه‌ای وضع کرد تا برده‌ها به بهانه‌های گوناگون آزادی خود را بازیابند. رفتار پیامبر اعظم (ص) و ائمه هدی (علیهم السلام) نیز با بردگان بی‌سابقه بود. پیامبر (ص) نسبت به این قشر ضعیف، بسیار مهربان بود و به مردم نیز می‌فرمود:

اینـان برادران شـما هسـتند. از غـذایی که خود می‌خوریـد به آنهـا بخورانیـد. و از لباسـی که خود می‌پوشـید، به آنهـا بپوشانیـد. کار طاقت‌فرسا به آنها تحمیل نکنید و خودتان یاور آنها در کارها باشید. آنها را به عنوان بنده

۱- کافی، ج ۱، صص ۴۷۶- ۴۷۷. این رخـداد به گونه‌های دیگری نیز در کتاب‌ها آمده است. ر. ک: اثبات الوصـیه؛ اعلام الوری؛ العوالم؛ تنقیح المقال؛ منتهی الآمال و جز آن.

ص: ۱۵

یا کنیز- که نشانگر مملوکیت بردگان بوده است- فرا نخوانید، زیرا همه مملوک خداییم و مالک حقیقی خداست؛ بلکه آنها را به عنوان «فتی» (جوانمرد) یا «فتاة» (جوان زن) خطاب کنید.

در شریعت اسلام، تمام تسهیلات ممکن برای آزادی بردگان- که به آزادی کلی آنها منتهی می‌شد- فراهم گردید. (۱) از نظر اسلام، بردگی، دوره‌ای موقت و مقوله‌ای فرهنگی، آموزشی و پرورشی است نه مقوله‌ای اقتصادی و دالانی موقتی است برای تربیت اسلامی. (۲) در توضیح این مطلب باید گفت: در عصری که اسلام طلوع کرد، روح جاهلیت در میان بیشتر مردم به ویژه ثروتمندان حاکم بود و داشتن برده و خرید و فروش آن، امری رایج بود. از آنجایی که با این طبقه برخوردهایی غیر انسانی می‌شد، روح فرمانبرداری بی‌چون و چرا و ذلت در وجودشان ریشه دوانیده بود و چون به یکباره آزادسازی آنها مشکلات فراوانی به وجود می‌آورد، می‌بایست به گونه‌ای تدریجی و پس از بازیابی خود و فراگیری آموزش‌های لازم، آزاد می‌گردیدند.

رهیافت پیش‌گفته درباره بردگان و افرادی است که طوق بندگی را به دوش می‌کشیدند و با افراد شریفی مانند برخی از مادران ائمه (علیهم السلام) که در جنگ‌ها اسیر می‌شدند (۳)، ارتباطی ندارد. (۴)

همواره با ملائک

حضرت حمیده، عبد شایسته خداوند و مورد عنایات خاص الهی بود. فرشتگان همواره او را حراست و حفاظت می‌کردند تا گَرد آلودگی بر تارک وجود مطهرش ننشیند و پاک و پیراسته از ناخالصی‌ها باشد. در غیر این صورت او به بیت آل الله راه نمی‌یافت و شروط لازم برای همسری ولی اعظم الهی، امام صادق (ع) را پیدا نمی‌کرد و توانایی روحی برای مادری کامل‌ترین افراد بشر، حضرت موسی بن جعفر (ع) را نمی‌یافت. به یقین

۱- مجموعه آثار، مرتضی مطهری، ج ۲، ص ۲۵۶.

۲- همان، ص ۲۵۱.

۳- عامل دیگری برای اسارت آنها به ذهن نگارنده نمی‌رسد.

۴- برای توضیح بیشتر ر. ک: حمیدهٔ مصفاهٔ، ص ۶۲ به بعد.

ص: ۱۶

می توان گفت آن بانو هر چند از اهالی بربر بود، هیچ گاه دچار شرک و کفر و سایر کدورت‌های معنوی نشد و این ناشی از ویژگی منحصر به فردی است که تنها در افرادی انگشت‌شمار همچون مادران اولیای خدا، وجود دارد. تعابیری چون «مُصَفّاةٌ مِنَ الأرجاسِ کَسَبیکَةِ الذَّهَب»، «ما زالَتِ الملائکةُ تَحرِسُها»، «مُهَذَّبَةٌ مُصَفّاةٌ مِنَ الأرجاسِ»، «ما زالَتِ المَلائِکَةُ تَحرِسُها حَتّی ادِّیَت إلی کِرامَةٍ مِنَ اللهِ لی وَ الحُجَّةِ مِنْ بَعدی» (۱) بیانگر همین ویژگی ممتاز است.

ملا صالح مازندرانی درباره فرشته‌ای که حافظ آن بانو بوده، گفته است:

لَعَلَّ الْمَلَکُ الَّذِی کانَ یَحرِسُها هُوَ ابیُضُ الرَّأسِ وَ اللِّحیَةِ الَّذِی کانَ یَلطَمُ النُّحاسَ وَ کانَ عِندَهُ عِندَ اشتِرائِها وَ اللهُ اعلَم. (۲)

احتمالًا فرشته‌ای که حمیده خاتون را حراست می کرده است، همان شخص سپیدمو بوده که نمی گذاشته برده‌فروش متعرض ایشان شود و همان فردی بوده است که هنگام خریدن آن حضرت حضور داشته و خداوند داناتر است.

گفتنی است فرشتگان یا برخی از آنها می‌توانند به اذن الهی به صورت انسان درآیند که در ماجرای حضرت مریم (س) به این موضوع اشاره شده است. (۳) نکته دیگر آنکه حتی اگر حدس ملا صالح مازندرانی درست باشد، گویای تمام حقیقت نیست؛ چرا که در روایات از «ملائکه» و «املاک» به صیغه جمع، سخن به میان آمده است نه ملك و این نشان می‌دهد که نمی‌توان حراست از بانو حمیده را تنها به همان شخص سپیدمو منحصر کرد.

۱- عبارت اخیر را ابن شهر آشوب در مناقب آل ابی‌طالب، ج ۱، ص ۲۲۸ عنوان کرده و معنایش این است: «همواره فرشتگان الهی او را حراست می کردند تا به کرامتی از سوی خداوند که برای من و حجت پس از من بود، نایل گردید.» ظاهراً مقصود از این کرامت، شایستگی حضرت حمیده برای ازدواج با امام صادق ع و مادری موسی بن جعفر ع بوده است و به نظر می‌رسد رتبه و مقام مادری اهل بیت، برتر از مقام همسری آنان است.

۲- شرح اصول کافی، محمد صالح مازندرانی، ج ۷، ص ۲۵۴.

۳- مریم: ۱۷.

ص: ۱۷

حمیده و محموده؛ بانوی بهشتی

القـاب و اسـامی و سـتایش‌هایی که از سـوی خانـدان وحی نسـبت به گروهی از افراد صورت گرفته، بی‌جهت و از روی هوای نفس نبـوده است؛ بلکه بسـیار دقیـق، حسـاب شـده و حکیمـانه بـوده و گزافه‌گویی و مبـالغه در آنهـا صورت نگرفته است. بـا توجّه به این موضوع، وقـتی به سـخن امـام بـاقر (ع) در نخستین برخورد بـا بـانو حمیـده، می‌نگریم، درمی‌یـابیم که امـام (ع) دو صـفت و ویژگی برجسـته برای آن فرزانه عنـوان کرده، می‌فرمایـد: «حَمِیـدَهٌ فِی الـدُّنیا مَحمُـودَهٌ فِی الآـخِرَهْ». (۱) معنـای ظـاهری ایـن جمله این است: «شایسته ستایش در دنیا و آخرت».

بـدیهی است از منظر ولی الله الاـعظم، امـام باقر (ع) کسـی شایسـتگی حمـد و سـتایش و مـدح و ثنا را در دنیا و آخرت دارد که در صراط مسـتقیم الهی و پیراسـته از کژی و انحراف از جهت عقیـده و عمـل باشـد. نکته دیگری که از این جمله دریافت می‌شود، این است که حضـرت حمیده، بانویی بهشتی است و ستوده و حمید و محمود بودن در دنیا و آخرت، گویای این حقیقت است یا حداقل بدان اشاره دارد. با توجّه به همین حقیقت سـرّی- که امام (ع) آن را کشف و منتشر ساختند- می‌توان فهمید که چرا چنین شخصیتی به بیت عصمت و طهارت راه یافت و به عنوان همسر امام معصوم و مادر ولی اعظم الهی برگزیده شد.

۱- کافی، ج ۱، ص ۴۷۷؛ دلائل الامامه، ص ۳۰۸؛ الثاقب فی المناقب، ابن حمزه طوسـی، ص ۳۷۹؛ الخرائج و الجرائح، قطب الدین راوندی، ج ۱، ص ۲۸۷. این جمله به امام صادق ع هم نسبت داده شده است. ابن‌شهرآشوب می‌گوید: هنگامی که حضرت حمیده را نزد امام صادق ع آوردنـد و ایشان از نام آن بانو پرسـش فرمودند، حمیده خانم گفت: حمیده. امام ع در پی آن فرمودند: «حَمِیدَهٌ فِی الدُّنیا مَحمُودَهٌ فِی الآخِرَهْ ....» مناقب آل ابی‌طالب، ج ۱، ص ۲۲۸. احتمال دارد که امام باقر و امام صادق ۸ هر دو چنین ستایشی از ایشان کرده باشند. در این صورت جایگاه شأن و مقام آن بانوی گرامی بیش از پیش آشکار می‌گردد.

ص: ۱۸

شاگرد ویژه انسان کامل

یکی از بزرگ‌ترین کرامت‌های الهی و عنایات ربانی نسبت به حمیده‌خاتون این بود که ایشان تحت پرورش و تربیت دو- و شاید سه- خلیفه اعظم خداوند قرار گرفت و بدین طریق مدارج کمال و ترقی را در حدّ امکان سیری نمود.

بی‌تردید، حضرت حمیده در زمره اصحاب خاص و شاگردان طراز اوّل ائمه هدی و راویان ویژه آنان قرار داشته است و این از گنجایش وجودی زیاد و روح لطیف و زمینه بسیار مناسب این گوهر آسمانی حکایت می‌کند؛ گوهری که تنها در مادران اهل‌بیت (علیهم السلام) (۱) رقم خورده است و دیگران از آن بی‌بهره بوده‌اند.

پاسخ‌گویی به معارف دینی بانوان

بانو حمیده، با راهیابی به بیت وحی به درجات والا‌یی از علم و عرفان الهی و فقه دست یافت و از علوم الهی و لدنی اهل بیت (علیهم السلام) بهره‌مند گردید و شایستگی پاسخ‌گویی به سؤالات فقهی از سوی امام را پیدا کرد. بدون تردید ایشان نه‌تنها در احکام، بلکه در سایر معارف الهی و علوم اسلامی نیز از شاگردان بزرگ مکتب اهل بیت به شمار می‌رفت. گویا ایشان مسئولیت داشت به بانوان، احکام و معارف الهی بیاموزد و پاسخگوی سؤالاتشان باشد. در اخبار زیر، این‌گونه از این ویژگی آن حضرت یاد شده است:

- هر چه زمان می‌گذشت در بیت عصمت و طهارت، بر علم و معرفت و کمالش افزوده می‌شد و به همین جهت، امام صادق (ع) او را وادار کرد به زنان مسلمان، احکام دینی و معارف اسلامی را بیاموزد. (۲)- امام صادق (ع) به تربیت، تعلیم و تهذیب جناب حمیده عنایت خاصی مبذول فرمودند؛ به گونه‌ای که آن بانو، عالِم، فقیه و مربی نمونه‌ای گردید و امام از ایشان خواست به تدریس و تعلیم و ارشاد زنان مسلمان

بپردازد. (۳)

۱- این نوشتار به حضرت فاطمه زهرا که خود جزو معصومین و در زمره اولیای اعظم الهی است، نظری ندارد و ایشان در افقی بسیار برتر از دیگر مادران اهل بیت: قرار داشته‌اند.

۲- زنان نامدار، ج ۱، صص ۸۰- ۸۱.

۳- سیره رسول الله و اهل بیته، ص ۳۲۷.

ص: ۱۹

– حمیده (خاتون) یکی از زنان با فضیلت به شمار می‌آمد؛ زیرا به کار مهم نشر رسالت همت می‌گماشت. (۱)– (بانو) حمیده بربریه ... معارف اسلامی را در بیت رئیس مذهب آموخت، تا جایی که شایستگی مقام ارشاد و تعلیم و تربیت را یافت. (۲)– ابوعبدالله الصادق (ع) به بانوان امر می‌فرمود که در احکام به وی رجوع نمایند. (۳)– آن بانو چنان فقیه و عالِم به احکام و مسائل شرعی بود که حضرت صادق (ع) زن‌ها را امر می‌فرمود که در اخذ مسائل دینی به او رجوع نمایند. (۴)– امام صادق (ع) به گونه‌ای ایشان را پرورش داده بود که در علم و دانش و پرهیزگاری و ایمان، سرآمد زنان عصر خویش بود. امام (ع) از آن فرزانه خواسته بود عهده‌دار تدریس فقه و تعلیم احکام شرعی برای زنان مسلمان شود. (۵)– ظاهراً امام صادق (ع) به زنان فرمان می‌دادند برای فراگیری احکام شرعی به آن بزرگوار رجوع کنند. (۶) اظهارات فوق بیانگر سرآمد بودن بانو حمیده در عرصه فقه و معارف دینی است. ذکر این نکته ضروری است که آن فرهیخته– بسان سایر مادران امامان معصوم (علیهم السلام)– نه‌تنها سرآمد زنان عصر خود که سرآمد زنان همه اعصار و برترین انسان‌های تاریخ بشر به‌شمار می‌آید.

از جمله دلایلی که می‌توان در این زمینه مطرح کرد، آن است که حَسَب و نَسَب ائمهٔ هدی، برترین حسب و نسب بوده است. در یکی از زیارات جامعه آمده است:

۱– هدایت‌گران راه نور، ج ۲، ص ۱۱۳.

۲– شاگردان مکتب ائمه:، ص ۱۰۷.

۳– محدثات شیعه، ص ۱۵۳. مآخذ پنجگانه پیش‌گفته به نقل از کتاب حمیدهٔ مصفاهٔ، صص ۳۸– ۳۹ است.

۴– منتهی الآمال، ج ۲، ص ۳۳۵ به نقل از حمیدهٔ مصفاهٔ، ص ۳۸.

۵– حیاهٔ الامام موسی بن جعفر ع، ج ۱، صص ۴۰– ۴۱، به نقل از حمیدهٔ مصفاهٔ، ص ۳۸.

۶– مستدرک سفینهٔ البحار، علی نمازی، ج ۱۰، ص ۳۱۹.

ص: ۲۰

السَّلامُ عَلی مَن لا یَسبِقُهُم احَدٌ فی نَسَبٍ وَلایُدانِیهم فِی حَسَب. (۱)

سلام بر کسانی که احدی در شرافت خانوادگی بر آنان پیشی نگرفته است و کسی در نَسَب به پای آنان نمی‌رسد.

بر این اساس، نه تنها پدران آنان که مادرانشان نیز از سایر مادران برترند. با پذیرش این موضوع می‌توان استنباط کرد که مقام مادران امامان (علیهم السلام) از مقام جناب آسیه و بلکه حضرت مریم (س) هم برتر بوده است.

راوی صادق آل محمد (ص)

حضرت حمیده با برخورداری از زمینه مناسب ملکوتی و پرورش در بیت ولایت و نبوت به مقام شامخی در میدان معارف توحیدی و فقه نایل گردید. امّا با وجود این مقام، از این شخصیت و بانوی بزرگوار، بیش از دو روایت و گزارش در دست نیست. (۲) یکی از آنها درباره چگونگی نیابت در انجام حج کودکان و به قرار زیر است:

قالَ عَبدُالرَّحمانِ بنُ حَجّاج: سَألتُ ابا عَبدِالله (ع)- وَ کُنّا تِلکَ السَّنَةَ مُجاوِرینَ- وَ ارَدنَا الاحرامَ یَومَ التَّروِیَةِ فَقُلتُ: انَّ مَعنا مَولُوداً صَبیّاً فَقالَ: مُروا امَّهُ فَلتَلقَ (۳) حَمیدَةَ فَلتَسألها کَیفَ تَعمَلُ بِصِبیانِها. قالَ: فَاتَتها فَسَألَتها فقالت لَها: إذا کانَ یَومُ التَّروِیَةِ فَجَرِّدوُهُ وَ غَسِّلُوهُ کَما یُجَرَّدُ المُحرِمُ ثُمَّ احرِمُوا عَنهُ ثُمَّ قِفُوا بِهِ فِی المَوقِفِ (۴) فَإذا کانَ یَوْمُ النَّحرِ فَارمُوا عَنهُ وَاحلِقُوا رَأسَهُ ثُمَّ زُورُوا بِهِ البَیتَ ثُمَّ مُرُوا الخادِمَ ان یَطُوفَ بِهِ البَیتَ (۵) وَ بَینَ الصَّفا وَ المَروَةِ وَ إذا لَم یَکُنِ الهَدی، فَلیَصُم عَنهُ وَلیُّهُ إذا کانَ مُتَمَتِّعاً. (۶)

۱- بحارالانوار، محمدباقر مجلسی، ج ۹۹، ص ۱۸۸.

۲- البته تا جایی که نگارنده اطلاع دارد.

۳- در جواهر الکلام، ج ۱۸، ص ۲۵۸، به جای «فلتلق»، «فلتأت» ذکر شده است.

۴- در جواهر الکلام همان موضع به جای «الموقف»، «المواقف» ذکر شده و ظاهراً همین نسخه صحیح است.

۵- در جواهر الکلام همان موضع «بالبیت» ذکر شده است.

۶- تهذیب الاحکام، محمد بن حسن طوسی، ج ۵، ص ۴۱۰.

ص: ۲۱

ابن حجاج گوید: در سالی که مجاور مکه بودیم، خواستیم در روز ترویه (۱) احرام ببندیم. از امام صادق (ع) پرسیدم: با ما کودکی است که تازه متولد شده است؛ (چه باید کرد؟) امام (ع) فرمود: مادر کودک با حمیده ملاقات کند و از او بپرسد که نسبت به کودکش چه باید بکند.

ابن حجاج گوید: مادر، نزد حمیده خانم رفت و سؤالش را مطرح کرد. ایشان پاسخ داد: وقتی روز ترویه شد، کودک را عاری از لباس سازید، همچنان‌که مُحرِم از لباس عاری می‌شود و او را غسل دهید. (۲) آن‌گاه او را محرم نمایید. (۳) بعد او را به مواقف ببرید. وقتی «یوم النحر» شد، (۴) از سوی او رمی جمره کنید و سرش را بتراشید. در پی آن کودک را زیارت بیت الله دهید. آن‌گاه خدمت‌گزار خود را ببرید تا طفل را طواف خانه خدا و سعی بین صفا و مروه دهد و اگر قربانی موجود نبود، ولیّ کودک از طرف او روزه بگیرد. این در صورتی است که حج، حج تمتع باشد.

در این روایت دیده می‌شود که امام صادق (ع) پاسخ‌گویی را به حضرت حمیده ارجاع داده است. ظاهراً هدف آن بزرگوار از این کار دو چیز بوده است؛ نخست آنکه مقام علمی بانو حمیده برای دیگران مشخص گردد و دوم آنکه بانوان از علوم ایشان بهره‌مند گردند. گویی امام صادق (ع) در پی رساندن این پیام به جامعه اسلامی بوده‌اند که بهتر است بانوان در صورت وجود متخصّص و کارشناس زن، سؤالات و مشکلات علمی خود را با او در میان بگذارند. (۵) روایت دوم در ارتباط با واپسین لحظات عمر شریف صادق آل‌محمد (ع) است. ابوبصیر می گوید: خدمت

بانو حمیده رسیدم تا شهادت امام صادق (ع) را به ایشان تسلیت گویم. ایشان گریستند. من نیز از گریه آن بانو

۱- روز هشتم ذی‌حجه.

۲- ظاهراً یعنی غسل احرام که مستحب است.

۳- عبارت متن در اینجا چنین است: «ثُمَّ احرِمُوا عَنهُ». آیت الله گلپایگانی گفته است: «المُرادُ بِالإحرامِ عَنهُ الإحرامُ بِهِ کَما فِی بَعضِ الرِّوایاتِ الآخر ...». تقریرات حج، ج ۱، ص ۱۲.

۴- دهم ذی‌حجه.

۵- سوگمندانه باید گفت که به این نکته مهم در مراکز دانشگاهی- که تا حدّ قابل توجهی رنگ غربی دارند- توجهی نمی‌شود.

ص: ۲۲

گریه‌ام گرفت. آنگاه فرمود:

یا ابا مُحَمَّد، لَو رَأیتَ ابا عَبدِاللهِ (ع) عِندَ المَوتِ لَرَأیتَ عَجَباً. فَتَحَ عَینَیهِ ثُمَّ قالَ: اجمَعُوا کُلَّ مَن بَینی وَ بَینَهُ قَرابَةٌ. فَما تَرَکنا احَداً إلّا جَمَعناهُ. فَنَظَرَ إلَیهِم ثُمَّ قال: إنَّ شَفاعَتَنا لا تَنالُ مُستَخِفّاً بِالصَّلاةِ. (۱)

ابومحمد! اگر ابا عبدالله (ع) را هنگام وفات می‌دیدی، رفتار شگفت‌آوری مشاهده می‌کردی. ایشان چشمانشان را گشوده، فرمودند: هر کس را که میان من و او خویشاوندی است، گرد آورید. ما احدی را وانگذارده، مگر اینکه او را گرد آوردیم. امام به آن‌ها نگریسته، فرمود: به یقین شفاعت ما به سبک شمارنده نماز نمی‌رسد.

در برخی از گزارش‌های همین روایت آمده است که امام صادق (ع) در ادامه کلام خویش فرمود:

وَ لَم یَرِد عَلَینا لِلحَوضِ مَن یَشرِبُ بِهذِهِ الأشرِبَةِ، فَقالَ لَهُم بَعْضُهُم: أیُّ اشرِبَةٍ هِی؟ فَقالَ: کُلُّ مُسکِرٍ.

و کسی که از این نوشیدنی‌ها بنوشد در حوض کوثر به حضور ما نمی‌رسد. برخی از حاضران پرسیدند: و آن، چه نوشیدنی‌هایی است؟ امام (ع) فرمود: هر نوشیدنی مست‌کننده.

کوثر

اگر «کوثر» مفهوم خیر کثیر را برساند، حضرت حمیده از جمله مصادیق بارز و آشکار آن بوده است؛ چرا که در پرتو این بانوی بزرگ، امام موسی بن جعفر (ع) پا به صحنه آفرینش نهاد. شایسته است در اینجا به ماجرای ولادت مولانا موسی بن جعفر (ع) اشاره‌ای داشته باشیم. آن ولی اعظم الهی در روز یکشنبه، (۲) هفتم ماه صفر سال ۱۲۸ یا ۱۲۹ هجری در منطقه «ابواء»- حد فاصل بین مکه و مدینه- عالم وجود را به ولادتش مزین ساخت. (۳)

۱- کشف الغمه، ج ۳، ص ۲؛ ارشاد، ج ۲، ص ۲۱۵؛ مناقب، ج ۴، ص ۳۲۳.

۲- یا سه شنبه.

۳- الدروس الشرعیهٔ، شهید اوّل، ج ۲، ص ۱۳؛ جامع عباسی، بهاء الدین عاملی، ص ۱۸۹؛ تاج الموالید، ص ۴۵.

ص: ۲۳

آن خلد برین که نامش ابواست مولد مبارکش از آنجاست

آن روضه، میان بلدتین است الحق به مثال جنتین است (۱)

ابوبصیر می‌گوید: در سالی که «ابوابراهیم (ع)» (۲) متولد شد، همراه امام صادق (ع) حج گزاردیم. وقتی در منزل معروف به ابواء فرود آمدیم، امام (ع) برای ما غذا آورد. (سیره امام این بود که غذای دلپذیر و زیاد می‌آورد.) (۳) در حین غذا، ناگهان پیک حمیده خاتون آمده، گفت: خانم می‌گوید: کارم سخت و دشوار شده است! و دستور داده بودید که در هیچ رخدادی نسبت به این مولود از شما پیشی نگیرم.

امام (ع) به محض دریافت پیام، برخاستند و رفتند و پس از مدتی کوتاه بازگشتند. ما به احترام ایشان از جا برخاسته، عرض کردیم: خدا شما را شادمان و ما را فدایتان کند، حمیده خانم چه کرد؟

فرمود: خداوند او را تندرست داشت و از او فرزندی به من عنایت فرمود. آن مولود، بهترین کسی است که خداوند در زمانش آفریده است. حمیده نکته‌ای به من گفت و گمان می‌کرد من آن را نمی‌دانم، در حالی که من به آن داناترم.

عرض کردیم: در مورد چه چیزی به شما اطلاع داد؟

امام فرمود: او گفت: وقتی نوزاد به دنیا آمد، دست‌هایش را روی زمین گذاشت و سرش را به سوی آسمان بلند کرد. من به او گفتم: این نشانه رسول خدا و امیرالمؤمنین و نشانه وصی است که وقتی به زمین می‌آید، (۴) دست‌هایش را به زمین می‌گذارد و سرش را به سوی آسمان بلند می‌کند و می‌گوید:

اشْهَدُ ان لا إلهَ إلَّا اللهُ وَالمَلائِکَةُ وَ اولُوا الْعِلمِ قائماً بِالقِسطِ لا إلهَ إلّا هُوَ العَزیزُ الحَکِیم.

اما این سخن را هیچ انسانی نمی‌شنود. وقتی این جمله را بگوید، خداوند دانش اوّل و آخر (۵) را به او

۱- تاریخ محمدی، ص ۱۳۸ به نقل از حمیدهٔ مصفاهٔ، ص ۲۸.

۲- کنیه شریف و مقدس امام کاظم ع.

۳- ر. ك: کافی، ج ۱، ص ۳۸۵.

۴- ظاهراً یعنی به دنیا می‌آید.

۵- ظاهراً یعنی کلیه علوم و دانش گذشتگان و آیندگان.

ص: ۲۴

می‌دهد و در شب قدر شایسته زیارت روح (۱) می گردد. (۲) هنوز چیزی از ولادت آن نوزاد گرانمایه نگذشته بود که امام صادق (ع) ابواء را به مقصد مدینه ترک گفتند و در آنجا برای بزرگداشت موسی کاظم (ع) رحل اقامت افکنده، سه روز از مردم پذیرایی نمودند. شیعیان، گروه گروه خدمت حضرت می‌رسیدند و ولادت آن بزرگوار را تبریک و تهنیت می گفتند. (۳)

وکیل امام صادق (ع)

زندگانی امامان معصوم: در فضای خفقان‌آلودی که خلفای اموی و عباسی ایجاد کرده بودند، رقم خورد و در مقاطعی، آلودگی فضای سیاسی به اوج خود می‌رسید. در عین حال هیچ امامی در مسئولیت نشر مذهب تشیع و رساندن آن به مردم به ویژه شیعه کوتاهی ننمود و به طور مستقیم یا غیر مستقیم این امر مهم و بنیادین را رهبری می کرد. یکی از مهم‌ترین سیاست‌های راهبردی ائمه (علیهم السلام) برای نشر مذهب، ایجاد نهاد وکالت بود. در این نظام، وکلا افزون بر جمع‌آوری خمس و وجوهات شرعی و تقسیم آن به صلاحدید موکلان گرامی خود، مأموریت نقل روایات ائمه و دیدگاه‌های آنان و رفع و رجوع مشکلات علمی و سیاسی هواداران اهل بیت و شیعیان را نیز به عهده داشتند. (۴) البته وکلا در یک رتبه و درجه نبودند و به تناسب کارآمدی علمی و توانایی‌هایشان دسته‌بندی می‌شدند. بی‌تردید باید گفت که از جمله وکلای ویژه اهل بیت امامت و ولایت، بانو حمیده مصفاه بوده است.

این بانوی بزرگوار، به دلیل آشنایی و آگاهی از مسائل دینی، اضافه بر مسئولیت نشر معارف بیت نبوی (ص)، کارگزار امام صادق (ع) و وکیل ایشان در سازماندهی و تنظیم حقوق مالی مردم مدینه هم بود و وجوهات شرعی را با همکاری حضرت ام فروه، مادر گرامی امام صادق (ع) انجام می‌داد. در روایتی از عبدالله کاهلی از

۱- بر پایه برخی روایات، «روح» آفریده‌ای اعظم از جبرئیل و همواره با امام ع است. ر. ك: دلائل الامامه، ص ۳۰۵.

۲- اثبات الوصیه، صص ۱۹۰- ۱۹۱، به نقل از حمیدهٔ مصفاهٔ، ص ۳۳.

۳- حیاهٔ الامام موسی بن جعفر ع، ج ۱، صص ۴۵- ۴۶ به نقل از حمیدهٔ مصفاهٔ، ص ۳۰.

۴- حیات فکری و سیاسی امامان شیعه، ج ۲، ص ۱۵۳ به بعد، به نقل از حمیدهٔ مصفاهٔ، ص ۴۴.

ص: ۲۵

امام موسی بن جعفر (ع) آمده است:

کانَ ابی (ع) یَبعَثُ امّی وَ امَّ فَروَةَ تَقضِیانِ حُقُوقَ اهلِ المَدینَةِ. (۱)

پدرم همواره مادرم و ام فروه را اعزام می‌فرمود تا حقوق مردم مدینه (۲) را پرداخت کنند.

مادر امام زمان (عج)

در روایات اهل بیت (علیهم السلام) و جز آن و همچنین سخن علما و متن زیارت‌نامه‌ها، از حضرت فاطمه زهرا (س) به عنوان مادر ائمه و مادر امام زمان [یاد شده است و اصولًا یکی از کنیه‌های شریف آن بزرگوار «ام الائمه» است. (۳) ظاهراً این عنوان مقدس اختصاص به مادر حسنین (علیهم السلام) نداشته، شامل مادران همه معصومین می‌شود. بر این اساس بانو آمنه، خدیجه، فاطمه بنت اسد، شهربانو، فاطمه بنت الحسن (ع)، ام فروه، حمیده، نجمه، سبیکه، سمانه و حدیثه نیز مادر مهدی، صاحب الزمان می‌باشند. گواه درستی این مدعا (۴) دو روایتی است که در پی می‌آید:

ابراهیم بن محمد بن حمران از اسماعیل بن منصور زبالی از پیرمردی در منطقه «اذرعات» نقل کرد که او گفت: شنیدم علی (ع) بر فراز منبر کوفه فرمود:

کَأنّی بِابنِ حَمیدَةَ وَ قَد مَلأها عَدلًا وَ قِسطاً کَما مُلِئَت ظُلماً وَ جَوراً. فَقام إلَیهِ رَجُلٌ فَقالَ: أهُوَ مِنکَ أو مِن غَیرِکَ؟ فَقالَ: لا بَل هُوَ رَجُلٌ مِنّی. (۵)

گویا فرزند حمیده را می‌بینیم در حالی‌که زمین را مالامال از قسط و عدل کرده است، همچنان‌که از ظلم و

۱- کافی، ج ۳، ص ۲۱۷؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۱۷۸.

۲- ظاهراً منظور، شیعیان مدینه است.

۳- بحارالانوار، ج ۲۸، ص ۳۱۶؛ تفسیر صافی، فیض کاشانی، ج ۲، ص ۱۳۷؛ عیون اخبار الرضا ع، ج ۲، ص ۸۱؛ دعائم الاسلام، نعمان مغربی، ج ۱، ص ۳۷؛ تاریخ الائمه، ص ۲۷؛ المزار الکبیر، محمد بن المشهدی، ص ۵۶۰؛ طرائف المقال، جابلقی بروجردی، ج ۲، ص ۲۱۹.

۴- البته با القای خصوصیت.

۵- الغیبهٔ، طوسی، ص ۵۱.

ص: ۲۶

ستم پر شده بود. پس از سخن امام، فردی ایستاده، پرسید: آیا او از شماست یا از فردی دیگر؟ امام (ع) فرمود: نه، بلکه از من است.

شیخ طوسی در توضیح این روایت گوید:

منظور این است که صاحب الامر (ع) از نسل حمیده مادر موسی بن جعفر (ع) است، همچنان‌که گفته شده است از نسل فاطمه (س) می‌باشد. [چون] در حدیث بیان نشده است که صاحب الامر (ع) از صلب ایشان است نه از نسلشان. (۱) هنگامی که صاحب الامر (ع) به فاطمه (س) نسبت داده می‌شود نیز همین‌گونه است. (۲) در گزارش دیگری از فردی به نام اصطخری آمده است: امام صادق (ع) فرمود:

کَأَنّی بِابْنِ حَمیدَةَ عَلی اعوادِها قَدْ دانَت لَهُ شَرقُ الأرضِ وَ غَربُها. (۳)

گویا فرزند حمیده را می‌بینم که بر ارکان زمین چیره گشته، شرق و غرب جهان در اختیار اوست. (۴) آری حمیده خاتون، مادر مولای ما، مهدی [و آن بزرگوار «ابن حمیده» است.

۱- یعنی صاحب الزمان ع از صلب امام علی ع نیست، بلکه از نسل آن حضرت است.

۲- الغیبهٔ، صص ۵۱- ۵۲.

۳- همان، ص ۵۳.

۴- شاید هم منظور حدیث این است که مردم شرق و غرب کره زمین متوجّه او شده و به او گرایش پیدا می‌کنند.

ص: ۲۷

فضایل بانو حمیده از نگاهی دیگر

اشاره

با نگاه به برخی روایات و زیارت‌نامه‌ها و اصول مورد قبول مـذهب شـیعه، ویژگی‌های برجسـته‌ای را از مادران عظیم الشأن اهل بیت طهارت (علیهم السلام) می‌توان برشمرد. این سجایا که به فرد فرد این بانوان گران‌قدر ارتباط دارد، به قرار زیر است:

الف) همسری امام

ائمهٔ هدی (علیهم السـلام) به اهل اسلام توصیه برگزینی همسرانی را داده‌اند که هم‌شأن آنها باشند و بدیهی است که خود نیز به این نکته عمـل می‌کردهانـد. البته چـون کفـو و همتـایی برای آنـان وجود نداشـته است (۱)، در شـرایط عـادی (۲) تنهـا بـا زنانی ازدواج می‌کرده‌اند که بیشترین سـنخیت و تناسب را با آنان داشـته باشـند. از اینجاست که می‌توان دریافت، همسران این اولیای اعظم الهی، برترین بانوان دوران خویش بوده‌اند. ویژگی دیگر این عزیزان، دلسوزی و مهربانی فراوان نسـبت به همسـر و در واقع امام زمان خود بوده است. برای نمونه، ضمن روایتی از عمر بن یزید، از امام صادق (ع) آمده است که آن بزرگوار می‌گوید:
خَرَجتُ عَلی نَیِّفٍ وَ سَبعینَ بَعیراً وَ بِضعَ عَشرَةَ دابَّةً وَ لَقَدِ اشتَرَیتُ سُوداً اکثِّرُ بِهَا العَدَدَ وَ لَقَد آذانی اکلُ الخَلِّ وَالزَّیتِ حَتّی انَّ حَمیدَةَ امَرَت بِدَجاجَةٍ فَشُوِیَت لی فَرَجَعت إلیَّ نَفسی. (۳)

ب) مادری امام

هر یک از این بانوان ارجمند، شایستگی حمل و پرورش برجسته‌ترین آفریدگان الهی را دارا بوده‌اند و

۱- این سخن به سرور بانوان دو گیتی صلوات الله علیها نظری ندارد.

۲- یعنی هنگامی که مصلحت یا شرایط سیاسی خاصی وجود نداشت.

۳- کافی، ج ۴، ص ۲۶۰؛ وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۸۵.

ص: ۲۸

به نظر می‌رسد اشرف فضایل و خصایص این بانوان مقدس، همین ویژگی باشد. از سویی، دانشمندان علم کلام گفته‌اند که امام باید در همه صفات و ویژگی‌های نیک، از دیگران برتر باشد:

یَجِبُ ان یَکُونَ الإمامُ افضَلَ مِنَ الرَّعِیَّةِ فِی جَمیعِ المَحامِدِ. (۱)

امام باید در تمامی خصلت‌های نیک و ستوده از مردم برتر باشد.

چون شرافت نسب و والدین هم در زمره ویژگی‌های نیک و ستوده است، نتیجه می گیریم که مادران بیت ولایت، برتر از مادران دیگر اولیای خدا بوده‌اند.

ج) پیراسته از آلودگی زمان حمل

در روایات آمده است که امام، مختون و مطهر به دنیا می‌آید:

- یَلِدُ مَختُوناً وَ یَکُونُ مُطَهَّراً. (۲)
- یُولَدُ مُطَهَّراً مَختُوناً. (۳)
- یُولَدُ مَختُوناً وَ یَکُونُ مُطَهَّراً. (۴)
- لَیسَ مِنَ الائِمَّةِ احَداً یُولَدُ إلّا مَختُوناً طاهِراً مُطَهَّراً. (۵)

ظاهراً منظور از طاهر و مطهر بودن امام آن است که مادران بزرگوار اهل بیت (علیهم السلام)، هنگام وضع حمل از آلودگی نفاس پیراسته هستند. در نتیجه فرزندان عزیزشان طاهر و مطهر متولد می‌شوند. گرچه این کرامت و معجزه بزرگ اصالتاً از آنِ ائمه هدی (علیهم السلام) است، ولی از یک منظر می‌توان آن را کرامتِ این بانوان عظیم القدر نیز دانست.

۱- دلائل الصدق، ج ۲، ص ۲۹ به نقل از حمیدهٔ مصفاهٔ، ص ۴۶.

۲- عیون اخبار الرضا ع، ج ۲، ص ۱۹۲.

۳- کافی، ج ۱، ص ۳۸۸.

۴- من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۴۱۸؛ الخصال، شیخ صدوق، ص ۵۲۸.

۵- کمال الدین و تمام النعمه، ص ۴۳۳.

ص: ۲۹

د) ارحام مطهر

در روایات و زیارت‌نامه‌ها از مادران معصومین (علیهم السلام) و اجداد مادری ایشان با چنین تعابیری یاد شده است:

– ارحامُ النِّساءِ الطّاهِرات. (۱)

– ارحامُ الْمُطَهَّرات. (۲)

– ارحامٌ طاهِرَه. (۳)

– ارحامُ الطّاهِرات. (۴)

– ارحامُ الطّاهِراتِ الْمُطَهَّرات. (۵)

تعـابیر فوق و نظـایر آن– که در گزارش‌ها مطرح شـده است– به پاکی این بانوان بزرگوار اشاره می‌کنـد و عظمت آنان را به تصویر می‌کشـد. ذکر این نکته ضـروری است که هر چنـد تعداد قابل توجهی از این بانوان بزرگ در محیطهایی آمیخته با کفر و شـرک و جهـل و خرافه و انواع فسـاد و تبـاهی می‌زیسـته‌اند، امّا در عین حال از همه مظاهر آلودگی و کـدورت، پاک و پیراسـته بوده‌انـد. در بخشی از زیارت ائمه بقیع (علیهم السلام) آمده است:

انَّکُم دَعـائِمُ الـدّینِ وَ ارکـانُ الارْضِ لَم تَزالُوا بَعینِ اللهِ یَنسَـِخُکُم فِی اصـلابِ کُـلِّ مُطَهَّرٍ وَ یَنقُلُکُم مِن ارحـامِ المُطَهَّراتِ لَمْ تُدَنِّسْـکُمُ الجاهِلِیَّةُ الجَهلاءُ وَ لَم تَشرَک فیکُم فِتَنُ الاهْواءِ طِبتُم وَ طابَ مَنِبتُکُم. (۶)

شما بنیان‌های دین و ارکان زمین هستید [و] همواره تحت توجّه خداوند قرار داشته‌اید. او شما را از

صلب‌های پاک پـدران به ارحام مطهر مادران انتقال داد. آلودگی‌های جاهلیتِ نخست در نسل شـما اثر نگذاشت و فتنه‌های هواهای نفسانی در وجود شما راه پیدا ننمود. پاکید و محل پرورشتان پاک است.

۱– المسترشد فی امامه امیرالمؤمنین ع، طبری، ص ۶۳۱.

۲– مصباح المتهجد، طوسی، ص ۷۱۴.

۳– معانی الاخبار، شیخ صدوق، ص ۵۶.

۴– بحارالانوار، ج ۳۵، ص ۲۸.

۵– همان، ج ۹۷، ص ۳۲۵.

۶– مصباح المتهجد، ص ۷۱۴.

ص: ۳۰

ه) پیوند با عرش الهی

اهـل بیت عصـمت و طهـارت (علیهم السـلام) از نظر جسـمی و ظـاهری نیز بـا دیگران تفاوت داشـتند و عوامل سازنـده بـدن پاك و مقدس‌شان، عادی نبوده است. در روایتی از امام صادق (ع) پیرامون ماده نخست خلقت اهل بیت آمده است:

هنگـامی کـه خداونـد اراده می‌کنـد روح امـام را بگیرد و پس از او امـامی دیگر بیافرینـد، قطره‌ای از آب زیر عرش را بـه زمیـن فرو می‌فرستد و آن را به میوه یا گیاهی می‌نشاند و امامی که خداوند از او امام بعدی را به وجود می‌آورد، آن میوه یا گیاه را می‌خورد. خداوند از آن قطره، نطفه را در صلب امام می‌آفریند. سپس در رحم می‌گرداند .... (۱) معلوم می‌شود که مادران عظیم الشأن امامان شیعه با عرش الهی پیوند داشته، مورد تکریم خداوند بوده‌اند.

در روایتی دیگر از آن امام آمده است:

إنَّ اللّهَ إذا احَبَّ ان یَخلُقَ الإمامَ، اخَذَ شَربَةً مِن تَحتِ العَرشِ فَاعطاها مَلَکاً فَسَقاها إیّاها (۲) فَمِن ذلِکَ یَخلُقُ الإمامَ .... (۳)

هنگامی که خداوند دوست دارد امام را بیافریند، جرعه‌ای از نوشیدنی زیر عرش را برداشته، آن را به فرشته‌ای می‌دهد. فرشته، جرعه را به مادر امام می‌نوشاند و امام از آن به وجود می‌آید.

و) اولیای کامل الهی

مادران ائمه (علیهم السـلام) شخصـیت‌هایی ممتاز و ارجمند بوده‌اند. در زیارت‌نامه‌های دو تن از این بزرگواران، ویژگی‌های ارزنده فراوانی مطرح گشته است که گویای کمال اعلای آنان می‌باشد.

۱- بحارالانوار، ج ۲۵، ص ۳۹.

۲- مرحوم مجلسـی گوید: منظور از «ایاها» مادر امام ع است. گفتنی است در برخی از نسـخه‌های این حدیث «ایاه» و در برخی دیگر «اباه» آمده است. بحارالانوار، ج ۲۵، ص ۳۷.

۳- همان.

ص: ۳۱

در زیارت حضرت فاطمه بنت اسد آمده است:

... السَّلامُ عَلَیکِ ایَّتُهَا الصِّدّیقَةُ المَرضِیَّة، السَّلامُ عَلَیکِ ایَّتُهَا التّقِیَّةُ، السَّلامُ عَلَیکِ ایَّتُهَا الکَریمَةُ الرَّضِیَّةُ ... السَّلامُ عَلَیکِ یا مَن تَربیَتُها لِوَلِی اللهِ الامینِ، السَّلامُ عَلَیکِ وَ عَلی رُوحِکِ وَ بَدَنِکِ الطاهِر ... اشهَدُ انَّکِ احسَنتِ الکَفالَةَ وَ ادَّیتِ الامانَةَ وَاجتَهَدتِ فِی مَرضاةِ الله ... اشْهَدُ انَّکِ مَضَیتِ عَلَی الإیمانِ وَالتَّمَسُّکِ بِأشرَفِ الأدیانِ، راضِیَةً مَرضِیَّةً طاهِرَةً زَکِیَّةً تَقِیَّةً نَقِیَّةً فَرَضِی اللهُ عَنکِ وَ ارضاکِ وَ جَعَلَ الجَنَّةَ مَنزِلَکِ وَ مَأواکِ .... (۱)

سلام بر تو ای صدیقه مرضیه. سلام بر تو ای پرهیزگار خویشتن‌دار. سلام بر تو ای کریمه رضیه. سلام بر تو ای آنکه تربیت او نسبت به ولی امین خداوند بود. سلام بر تو و بر روح و بدن پاک تو. گواهی می‌دهم که به خوبی سرپرستی کردی و امانت را ادا نمودی و برای خشنودی خدا مجاهده و کوشش کردی. گواهی می‌دهم که با ایمان از دنیا رفتی و به باشرافت‌ترین دین‌ها چنگ زدی. راضیه، مرضیه، طاهره، زکیه، تقیه و نقیه بوده‌ای. خدا از تو خشنود باشد و خشنودت سازد و بهشت را منزل و مأوایت قرار دهد.

در زیارت مادر حضرت مهدی صاحب الزمان (عج) نیز آمده است:

... السَّلامُ عَلی والِدَةِ الإمام وَ المُودَعَةِ اسرارَ المَلِکِ العَلّام وَ الحامِلَةِ لأشرَفِ الأنام، السَّلامُ عَلَیکِ ایَّتُهَا الصِّدّیقَةُ المَرضِیَّة ... السَّلامُ عَلَیکِ ایَّتُهَا التَّقِیَّةُ النَّقِیَّةُ السَّلامُ عَلَیکِ ایَّتُهَا الرَّضِیَّةُ المَرضِیَّةُ ... السَّلامُ عَلَیکِ ایَّتُهَا ... المُستَودَعَةُ اسرارَ رَبِّ العالَمینَ ... السَّلامُ عَلَیکِ وَ عَلی بَعلِکِ وَ وُلدِکِ، السَّلامُ عَلَیکِ وَ عَلی رُوحِکِ وَ بَدَنِکِ الطّاهِرِ، اشهَدُ انَّکِ احسَنتِ الکَفالَةَ وَ ادَّیتِ الأمانَةَ وَاجتَهَدتِ فِی مَرضاةِ اللهِ وَ صَبَرتِ فی ذات اللهِ وَ حَفِظْتِ سِرَّ اللهِ وَ حَمَلتِ وَلی اللهِ وَ بالَغتِ فی حِفظِ حُجَّةِ اللهِ ... وَ اشهَدُ انَّکِ مَضَیتِ عَلی بَصیرةٍ مِن امرکِ مُقتَدِیَةٍ بِالصّالِحینَ، راضِیةً مَرضِیَّةً، تَقِیَّةً نَقِیَّةً زَکِیَّةً، فَرَضِی اللهُ عَنکِ وَ ارضاکِ وَ

۱- المزار الکبیر، صص ۹۲- ۹۳.

ص: ۳۲

جَعَلَ الجَنَّةَ مَنزِلَكِ وَ مَأواكِ، فَلَقَد اولاكِ مِنَ الخَيراتِ ما اولاكِ وَ اعطاكِ مِنَ الشَّرَفِ ما بِهِ اغناكِ .... (۱) سلام بر تو ای صدیقهٔ مرضیه، سلام بر تو ای تقیه نقیه، سلام بر تو ای رضیه مرضیه، سلام بر تو ای شخصیتی که اسرار خداوند عالمین نزد او به ودیعت نهاده شده است، سلام بر تو و بر همسر و فرزندت، سلام بر تو و بر روح و بدن طاهرت، گواهی می‌دهم که خوب سرپرستی کردی و امانت را ادا نمودی و برای خشنودی خدا مجاهده کردی. در ذات خداوند صبر نموده، راز الهی را نگهداری نمودی و ولی خداوند را حمل کردی و در حفظ حجت خداوند مبالغه فرمودی و گواهی می‌دهم تو نسبت به امر خود، بینایی. در حالی که به صالحان اقتدا نموده‌ای، راضیه، مرضیه، تقیه، نقیه و زکیه بوده‌ای. خدا از تو خشنود باشد و خشنودت سازد و بهشت را منزل و مأوایت قرار دهد. تو را در آن حدّ والا شایسته خیرات نمود و به اندازه‌ای دارای شرافت نمود که بی‌نیاز گردیدی.

ویژگی‌ها و صفات یاد شده در این دو زیارت نمایانگر شأن و مقام عظیم و سترگ این بانوان باشکوه و مقدس است؛ فرهیختگانی که درک سعه وجودی آنان برای کسی جز اولیای خدا ممکن نیست.

ظاهراً نکته‌های یاد شده در زیارت‌های این دو بزرگوار را می‌توان نسبت به دیگر مادران ائمه اطهار نیز اظهار کرد و بدین طریق با آنان سخن گفت. از این‌رو شایسته است که شیعیان و دوستان ولایت، برای رفع نیازهای دنیوی و اخروی خود به این اولیاء مقدس از دور و نزدیک متوسل شوند و آنان را واسطه قرار دهند تا به گونه‌ای بهتر مشمول رحمت‌های الهی گردند.

۱- المزار الکبیر، ص ۶۶۰ و دنباله.

ص: ۳۳

فرزندان

اشاره

حاصل ازدواج بانو حمیده با امام صادق (ع) ظاهراً چهار فرزند بوده است؛ امام کاظم (ع)، اسحاق، محمد و فاطمه کبری (یا فاطمه).

الف) امام موسی بن جعفر (ع)

بزرگ‌ترین کرامت حمیده خاتون، این است که از دامان پاك او، کامل‌ترینِ افراد بشر، واسطه فیض و رحمت الهی، شفیع دنیا و عقبی، حضرت موسی بن جعفر (ع) پا به عرصه وجود نهاده است.

ب) اسحاق

در «عریض»- از نواحی مدینه منوره- چشم به جهان گشود و محدثی، ثقه، ممدوح، مجتهد، فاضل، صالح و با ورع بود. گروهی چون بکر بن محمد ازدی و ابوهاشم بن کاسب از او حدیث و آثار نقل کرده‌اند. (۱) شیخ مفید درباره این شخصیت گران‌قدر می گوید:

وی اهل فضل و صلاح و ورع و اجتهاد بود. از او حدیث و آثار روایت کرده‌اند. وقتی ابن کاسب از او روایت نقل می کرد، می گفت: به من ثقه رضی، اسحاق بن جعفر حدیث گفته است. این بزرگوار به امامت برادر بزرگوارش موسی (ع) اعتقاد داشت و از پدر عزیزش نصّ به امامت برادرش روایت کرده است. (۲) به دلیل مقام والای اسحاق، حضرت موسی بن جعفر (ع) او را از جمله شاهدان وصیت (۳) خویش نسبت به امام رضا (ع) قرار داد. (۴)در برخی از مآخذ پیرامون وی گفته‌اند: او به «مؤتمن» و «حزین» معروف بوده است.

۱- اصحاب الامام الصادق ع، ج ۱، صص ۱۳۶- ۱۳۷.

۲- الارشاد، شیخ مفید، ج ۲، ص ۲۱۱.

۳- ظاهراً مقصود این است که جناب اسحاق شاهد بود که امام کاظم، علی بن موسی ع را جانشین بعد از خود در امر امامت نمود.

۴- معجم رجال الحدیث، خویی، ج ۳، ص ۲۰۳.

ص: ۳۴

به سوی معبود

تاریخ وفات حمیده خاتون در هیچ منبعی یافت نشد (۱) ولی با توجّه به اینکه امام موسی بن جعفر (ع) در سال ۱۲۸ هجری به دنیا آمده است، احتمالًا مادر گرامی ایشان در هنگام ولادت آن فرخنده، در دهه دوم عمر شریفش بوده باشد. بنابراین، آن بانوی گران‌قدر به احتمال فراوان در دهه دوم قرن دوم هجری چشم به جهان گشوده است و اگر ایشان را از معمّرین ندانیم، باید زمان وفاتشان را در همان قرن بدانیم. برخی از پژوهشگران گفته‌اند، آن بزرگوار در «مشربه ام ابراهیم» نقاب به روی خاک کشید. (۲) این محل نورانی و بسیار مقدس، غرفه زندگانی ماریه قبطیه، مادر شریف جناب ابراهیم (فرزند گرامی رسول خدا) بود و از جمله مکان‌های بسیار شریف شهر مدینه است؛ چرا که پیامبر اعظم در آن سکنا داشته و مصلای آن حضرت در آنجا بوده است. در روایتی از امام باقر (ع) آمده است که در ایامی که رسول گرامی اسلام به دستور خداوند از بعضی زنان خود کناره‌گیری کرده بود، به مدت ۲۹ شب در مشربه ام ابراهیم به سر برد. (۳) درباره وجه نام‌گذاری این جایگاه شریف می‌گویند: چون ماریه قبطیه، جناب ابراهیم را در این محل به دنیا آورد، مشربه ام ابراهیم نامیده شد. (۴) خواندن نماز در این مکان فضیلت دارد. عقبه بن خالد می‌گوید: از امام صادق (ع) پرسیدم: [هنگامی که] به مساجد اطراف مدینه سر می‌زنم، از کدام‌یک شروع کنم؟ امام فرمود:

۱- به نظر می‌رسد مهم‌ترین علت بی‌اطلاعی محققان از چنین مطالبی، فضای خفقان‌آلودی بوده است که بنی‌امیه و بنی‌عباس ایجاد کرده بودند.

۲- تاریخ معالم المدینهٔ المنورهٔ قدیماً و حدیثاً، صص ۱۲۱- ۱۲۲ به نقل از فصلنامه بانوان شیعه، ش ۱۲، ص ۲۰۸. در این مأخذ آمده است که نجمه خاتون مادر گرامی علی بن موسی‌الرضا ع نیز در همین مکان مقدس به خاک سپرده شده است.

۳- کافی، ج ۶، ص ۱۳۸.

۴- تاریخ المدینه، ابن شبه نمیری، ج ۱، ص ۱۷۳؛ سبل الهدی، صالحی شامی، ج ۸، ص ۴۰۶؛ مجمع البحرین، طریحی، ج ۲، ص ۴۹۴.

ص: ۳۵

ابتدا به قبا بیا و در آن نماز بگزار و زیاد باشد ...

سپس به مشربه ام ابراهیم آمده، در آن‌جا نماز به پا دار؛ زیرا محل اسکان و مصلای رسول الله (ص) بود. (۱) فیروزآبادی از مشربه ام ابراهیم به عنوان مسجد یاد کرده (۲) و درباره موقعیت جغرافیایی و محدوده این محل شریف گفته است: مسجد امابراهیم که به آن مشربه ام ابراهیم گویند، مسجدی در منطقه قبا در شمال مسجد بنی قریظه بود. این مسجد، دیوار و بنا نداشت؛ تنها فضای کوچکی بود به طول ۱۰ و عرض ۹ ذرع و میان درختان خرما قرار داشت. (۳) ظاهراً مشربه (غرفه) ام ابراهیم تا زمان امام صادق (ع) دست نخورده باقی مانده بود. حلبی گوید: ابوعبدالله (ع) (۴) فرمود: «آیا به مسجد قبا یا مسجد فضیح یا مشربه ام ابراهیم می‌آیید؟»

گفتم: آری.

امام (ع) فرمود: اما از آثار مربوط به رسول خدا (ص) چیزی باقی نمانده جز آنکه تغییر یافته است، مگر اینها. (۵)

۱- کامل الزیارات، ابن قولویه، ص ۶۸؛ تهذیب الاحکام، ج ۶، صص ۱۷- ۱۸.

۲- به گفته برخی محققان، بعداً در این مکان مقدس، مسجد بنا گردید. ر. ک: مقاله جغرافیای تاریخی اماکن زیارتی و عبادتی مادران ائمه، از فصلنامه بانوان شیعه، ش ۱۲، ص ۲۰۷ و ۲۰۸. شاید به همین دلیل به مشربه امابراهیم، مسجد ام ابراهیم گویند.

۳- کافی، ج ۲، ص ۵۶۰ پاورقی.

۴- کنیه شریف امام صادق ع.

۵- عبارت حدیث این‌گونه است: «... اما انّهُ لَم یَبقَ مِن آثارِ رَسُولِ اللهِ شَیءٌ إلّا وَقَد غُیِّرَ غَیرَ هذا» کافی، ج ۴، ص ۵۶۲. شاید منظور امام ع آن است که جز مشربه امابراهیم، چیز دیگری از آثار مربوط به رسول خدا به حال نخست خود باقی نیست.

ص: ۳۶

کتابنامه

۱. اثبات الوصیه، مسعودی، قم، انصاریان، ۱۴۱۷ ه. ق.

۲. الاختصاص، محمد بن محمد بن نعمان (شیخ مفید)، تحقیق غفاری، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

۳. الارشاد، محمد بن محمد بن نعمان (شیخ مفید)، تحقیق مؤسسه آل البیت، دار المفید.

۴. اصحاب الامام الصادق (ع)، شبستری، چاپ اول، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۸ ه. ق.

۵. الاصول الستهٔ عشر، شبستری، چاپ دوم، قم، نخبهٔ من الرواهٔ، ۱۴۰۵ ه. ق.

۶. اعلام الوری، فضل بن علی طبرسی، بیروت، مؤسسه اعلمی.

۷. الانوار البهیه، شیخ عباس قمی، تحقیق و نشر مؤسسه نشر اسلامی، قم، چاپ اول، ۱۴۱۷ ه. ق.

۸. بانوان شیعه (فصلنامه تخصصی)، قم، مؤسسه شیعه‌شناسی، ۱۳۸۶ ه. ش.

۹. بحارالانوار، محمدباقر مجلسی، چاپ دوم، بیروت، مؤسسه وفا، ۱۴۰۳ ه. ق.

۱۰. تاج الموالید، ابوجعفر محمد بن حسن (شیخ طوسی)، قم، کتابخانه آیت الله نجفی، ۱۴۰۶ ه. ق.

۱۱. تاریخ المدینه، ابن شبه نمیری، تحقیق شلتوت، دار الفکر، ۱۴۱۰ ه. ق.

۱۲. تاریخ محمدی، مولانا شیخ حسن کاشی، کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران، ۱۳۷۷ ه. ش.

۱۳. تفسیر الصافی، ملا محسن فیض کاشانی، تحقیق اعلمی، چاپ دوم، تهران، مکتبهٔ الصدر، ۱۴۱۶ ه. ق.

۱۴. تقریرات الحج، گلپایگانی، مخطوط.

۱۵. تهذیب الاحکام، محمد بن حسن طوسی، تحقیق خرسان، تصحیح آخوندی، چاپ چهارم، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ ه. ش.

۱۶. تهذیب الانساب، عبیدلی، تحقیق محمدکاظم محمود، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۱۳ ه. ق.

۱۷. الثاقب فی المناقب، محمد بن علی الطوسی (ابن حمزه)، تحقیق علوان، چاپ دوم، قم، مؤسسه انصاریان، ۱۴۱۲ ه. ق.

۱۸. ثواب الاعمال، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، چاپ دوم، قم، منشورات الرضی، ۱۳۶۸ ه. ش.

۱۹. الجامع العباسی، بهاء الدین عاملی (شیخ بهایی)، تهران، فراهانی.

۲۰. جواهر الکلام، محمدحسن نجفی، تحقیق قوچانی، چاپ سوم، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷ ه. ش.

۲۱. حمیدهٔ مصفاهٔ، محمد اصغری نژاد، قم، نور السجاد (ع)، ۱۳۷۹ ه. ش.

۲۲. حیاهٔ الامام موسی بن جعفر (ع)، باقر شریف قرشی، بیروت، دارالبلاغه.

۲۳. حیات فکری و سیاسی امامان شیعه، رسول جعفریان، سازمان تبلیغات اسلامی.

۲۴.

ص: ۳۷

الخرائج و الجرائح، قطب الدین راوندی، قم، مؤسسه امام المهدی.

۲۵. الخصال، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق غفاری، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

۲۶. الدروس الشرعیه، محمد بن مکی عاملی (شهید اول)، چاپ اول، قم، تحقیق و نشر مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۲ ه. ق.

۲۷. دعائم الاسلام، نعمان بن محمد التمیمی المغربی، تحقیق فیضی، مصر، دار المعارف، ۱۳۸۳ ه. ق.

۲۸. دلائل الامامه، محمد بن جریر طبری (الشیعی)، قم، تحقیق و نشر مؤسسه بعثت، ۱۴۱۲ ه. ق.

۲۹. سبل الهدی، محمد بن یوسف صالحی شامی، تحقیق عبدالموجود، چاپ اول، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۴ ه. ق.

۳۰. سیره رسول الله و اهل بیته، مؤسسه البلاغ، مجمع جهانی اهل بیت، ۱۴۱۴ ه. ق.

۳۱. شاگردان مکتب اهل بیت:، عالمی دامغانی، ناشر: مؤلف، ۱۳۷۱ ه. ش.

۳۲. شرح اصول کافی، محمد صالح مازندرانی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۲ ه. ق.

۳۳. طرائف المقال، جابلقی بروجردی، تحقیق رجایی، چاپ اول، قم، کتابخانه آیت‌الله نجفی، ۱۴۱۰ ه. ق.

۳۴. عمده الطالب، احمد بن علی الحسینی (ابن عنبه)، تحقیق آل طالقانی، چاپ سوم، نجف اشرف، المکتبه الحیدریه و مطبعتها، ۱۳۸۰ ه. ق.

۳۵. عوالم، علامه بحرانی، قم، تحقیق و نشر الامام المهدی، ۱۴۰۹ ه. ق.

۳۶. عیون اخبار الرضا (ع)، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق اعلمی، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، بیروت، اول، ۱۴۰۴ ه. ق.

۳۷. الغیبه، ابوجعفر محمد بن حسن (شیخ طوسی)، تحقیق طهرانی و ناصح، چاپ اول، قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۱ ه. ق.

۳۸. الکافی، محمد بن یعقوب کلینی، تحقیق غفاری، چاپ سوم، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸ ه. ق.

۳۹. کامل الزیارات، جعفر بن محمد بن قولویه، تحقیق قیومی و لجنه التحقیق، چاپ اول، مؤسسه نشر الفقاهه، ۱۴۱۷ ه. ق.

۴۰. کشف الغمه، علی بن عیسی اربلی، بیروت، دارالکتب الاسلامیه.

۴۱. کمال الدین و تمام النعمه، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق غفاری، قم، مؤسسه نشر اسلامی،

۴۲.

ص: ۳۸

۱۴۰۵ ه. ق.

۴۳. مجمع البحرین، فخرالدین طریحی، تحقیق حسینی، چاپ دوم، مکتب نشر الثقافه الاسلامیه، ۱۴۰۸ ه. ق.

۴۴. مجموعه نفیسه فی تاریخ الائمه، عده من علماء الشیعه، قم، کتابخانه آیت الله نجفی، ۱۴۰۶ ه. ق.

۴۵. مجموعه آثار، مرتضی مطهری.

۴۶. المحاسن، احمد بن محمد البرقی، تحقیق حسینی، دار الکتب الاسلامیه.

۴۷. محدثات شیعه، نهلا غروی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۵ ه. ش.

۴۸. المزار الکبیر، محمد بن المشهدی، تحقیق قیومی، چاپ اول، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۹ ه. ق.

۴۹. مستدرک سفینه البحار، علی نمازی، تحقیق حسن نمازی، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۹ ه. ق.

۵۰. المسترشد فی امامه امیرالمؤمنین (ع)، محمد بن جریر طبری (شیعی)، تحقیق محمودی، چاپ اول، قم، مؤسسه الثقافه الاسلامیه لکوشان‌پور.

۵۱. مصباح المتهجد، محمد بن حسن الطوسی، چاپ اول، بیروت، مؤسسه فقه الشیعه، ۱۴۱۱ ه. ق.

۵۲. معانی الاخبار، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق غفاری، انتشارات اسلامی، ۱۳۶۱ ه. ش.

۵۳. معجم رجال الحدیث، ابوالقاسم خویی، تحقیق لجنه التحقیق، چاپ پنجم، ۱۴۱۳ ه. ق.

۵۴. من لا یحضره الفقیه، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق غفاری، قم، چاپ دوم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۴ ه. ق.

۵۵. مناقب آل ابی‌طالب، محمد بن علی بن شهر آشوب، تحقیق لجنه من اساتذه النجف الاشرف، نجف اشرف، المکتبه و المطبعه الحیدریه، ۱۳۷۶ ه. ق.

۵۶. منتهی الآمال، شیخ عباس قمی، قم، انتشارات هجرت.

۵۷. الهدایه الکبری، خصیبی، چاپ چهارم، بیروت، مؤسسه البلاغ، ۱۴۱۱ ه. ق.

۵۸. هدایتگر راه نور، آیت الله مدرس، نشر بقیع، ۱۳۷۵ ه. ش.

۵۹. وسائل الشیعه، محمد بن حسن الحر عاملی، تحقیق ربانی شیرازی، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

درباره مرکز

بسم الله الرحمن الرحیم

جاهِدُوا بِأَمْوالِکُمْ وَ أَنْفُسِکُمْ فی سَبیلِ اللَّهِ ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السّلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهلبیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف :دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السّلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :

الف)چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب)تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن سهمراه

ج)تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما ، انیمیشن ، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و...

د)ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه)تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و)راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز)طراحی سیستم های حسابداری ، رسانه ساز ، موبایل ساز ، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک ، SMS و...

ح)همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط)برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی)برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضوری و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت : ۲۳۷۳ شناسه ملی : ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی: www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳- (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور کاربران ۲۳۳۳۰۴۵(۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی ، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشاالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳ ، شماره کارت :۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳و شماره حساب شبا : -IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱ ۵۳-۰۶۰۹به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان – خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام -: هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کَرَم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلی الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رَهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، امّا تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را بِدان، نگاه می‌دارد و با حجّت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹